

Jāna Krosa tulkotājs par Jānu Krosu

JĀNAM
KROSAM
100

Jouko Vanhanens

Kā un kad manā dzīvē ienāca Jāns Kross? Atceros, ka pirmo reizi apzināti viņa vārdu dzirdēju jaungada naktī uz 1979. gadu, kad pēc svinībām jau pret rītu pavadīju uz mājām kādu valdzinošu igauņu meiteni. Fonā slējās Domkalna torņi, vieta varēja būt Garās Kājas rajons lejpilsētā, blāvajām ielu spuldzēm papildu spēku piešķīra sniegs. Meitene stāstīja par varenu lasīšanas pārdzīvojumu: kādu ārkārtīgi īpašu nesen iznākušu grāmatu, un šī grāmata bija Jāna Krosa “Ķeizara trakais”. Pavadīju meiteni līdz namdurvīm, viņa manu dzīvi atstāja, bet palika – Jāns Kross.

1980. gadā dienēju Somijas armijā un ilgojos pēc Igaunijas. Togad Tallinā notika Maskavas olimpisko spēļu burāšanas regate, bet maršrutā uz Helsinkiem sāka braukt kuģis ar nosaukumu *Georg Ots*. Dienesta laikā biju nolēmis, ka tad, ja vēlos arī turpmāk palikt uz Igaunijas ceļa, man jāmacās igauņu valoda. To es arī darīju, un vēlāk savas estofilās intereses papildīju, strādājot Somijas tūrisma firmā par ceļvedi, citādi bieža Igaunijas apmeklēšana būtu izmaksājusi pārāk dārgi, jo, lai tur nonāktu, bija jāpērk ceļojuma pakete ar visu viesnīcu un ēdināšanu.

Somi, kas uz Igauniju brauca bieži, nereti nodrošināja tā saucamo Somijas tiltu, ieguva draugus un kontaktus, nodeva informāciju un palīdzēja ar dažādām ikdienišķām lietām. Tieši kaut kāda šāda iemesla dēļ būs notikusi mana pirmā tikšanās ar Krosu ģimeni 1981. gada vasarā, iespējams, ka mani pie viņiem ar kādu uzdevumu bija aizsūtījusi estofile Eva Lille, kura vēlāk iztulkoja Krosa romānu “Pretvēja kuģis”. Mazliet kauns, ka es to neatceros precīzi, kaut gan jau toreiz skaidri apzinājos, ar cik svarīgiem Igaunijas kultūras cilvēkiem man darīšana. Toties labi atceros to, kā un kad Jāns man ierosināja pāriet uz “tu”, jo “tā taču Somijā pieņemts”, kā viņš teica. Tas notika uz kuģa *Georg Ots*, kad Jāns un Ellena atgriezās mājās no Helsinkiem un es iegādājos tajā pašā reisā. Tas bija 1982. gads, Jānam toreiz bija 52 gadi. Man togad apritēja 30 gadu, un es, patmīlīgs būdams, Otrajos Ziemsvētkos sarīkoju Tallinā lielas svinības, uz kurām ieradās arī Krosi. Dāvanā no viņiem saņēmu koka piestu, un Ellena man uzrakstīja skaistu dzimšanas dienas

dzejoli: “Gan dzīve vēl mals tevi piestā...”; te pat lieki piebilst, ka tieši tā arī ir noticis. Krosi šīs dzimšanas dienas svinības mēdza atcerēties arī vēlāk, jo Jāns toreiz izsmēķēja savas dzīves pēdējo cigareti!

Aizrautīgi lasīju visu Krosa prozu, kas tolaik bija iznākusi. Arī “Ķeizara trako” paspēju izlasīt, pirms tas tika iztulkots somiski. Man Kross toreiz šķita – un šķiet joprojām – ļoti aizraujošs un tuvs rakstnieks.

Mans lielākais sapnis bija kļūt par tulkotāju un, protams, reiz tulkot Krosu, taču tas šķita gandrīz neiespējami, jo es nepavisam nebiju vienīgais, kas par viņu bija sajūsmā. Pazīstamais literāts un tulkotājs Juhani Salokannels Krosu mīlēja tieši tikpat karsti, un man kā iesācējam nebija nekādas iespējas sacensties ar Juhani, kurš literatūras pasaulē jutās kā savās mājās. Viņš bija jau iztulkojis “Ķeizara trako” (somiski 1982) un “Rakveres romānu” (1984) un strādāja pie “Profesora Martensa aizbraukšanas” (1986).

Tomēr mans sapnis piepildījās. Sākumā iztulkāju dažas citu autoru grāmatas (arī no angļu valodas) un stipri daudz igauņu raidlugu. Taču tad man izdevās ierunāt Oulu izdevniecībai *Pohjoinen* Jāna noveļu krājumu “Ar Klio acīm”, jo Krosa ierastais izdevējs – lielais WSOY – nodomāja, sak, štrunts ar tām novelēm, lai tik ņem. Tomēr darīšana ir ar Krosa daiļrades pērlēm. Un tā nu notika, ka mans pirmais Krosa tulkojums iznāca 1987. gadā, sešus gadus pēc mūsu iepazīšanās.

Tagad mums ar Jānu bija jau īstas darba attiecības un acīmredzot laikam arī savstarpēja uzticēšanās. Laiki bija mainījušies arī Padomju Savienībā – Brežņeva un Andropova stagnācijas vietā bija stājusies Gorbačovs perestroika. Jānam tapa jauns romāns, kam pamatā bija viņa paša pieredze un laiks, – “Izrakumi”. Kad manuskripts vēl nebija pabeigts, reiz Jāna un Ellenas darbistabā apspriedāmies, vai varētu uzdrīkstēties romānu piedāvāt uzreiz Somijas izdevējam; Jāns vairs negribēja to dot padomju izdevniecību sistēmas rokās, varbūt baidījās, ka iznākšana aizķersies. Tad nu vispirms piedāvājām romānu tai pašai izdevniecībai *Pohjoinen*, un viņi arī bija gatavi ņemēji, tomēr vēlējās korektu piekrišanu no WSOY. Taču šoreiz WSOY nojauta briesmas, ka daļa no svarīgās Krosa daiļrades šādi nonāks uz citām sliedēm, un atļauju vairs nedeva, bet paziņoja, ka grāmatu izdos paši. Un kopā ar manuskriptu viņi kā tulkotāju paņēma arī mani, jo acīmredzot viņiem šķita, ka tāda ir Krosa vēlēšanās. Somu tulkojums 1989. gadā iznāca pirms igauņu oriģināla (1990), un tā sākās mana sadarbība ar WSOY, kaut gan pēc šīs grāmatas iestājās 12 gadu ilga pauze.

Pēc tam sagatavoju tulkojuma paraugu no Krosa *magnum opus* – 70. gados tapušās romānu tetraloģijas “Stūrgalvības hronika” – pirmās daļas. Taču ar to arī lieta toreiz beidzās, un izdevniecība gadiem turējās pretī, par spīti atgādinājumiem. Acīmredzot izdot četru romānu kopumu bija tik dārgi, ka izdevējs bija piesardzīgs. Turklāt no Krosa darbistabas nemitīgi nāca jauni, interesanti romāni, ko bija vieglāk ieviest tirgū un kas Jānam Somijā izveidoja savu, katru nākamo romānu aizrautīgi gaidošu publiku.

Pēc “Izrakumiem” WSOY deviņdesmitajos gados izdeva “Pretvēja kuģi” Evas Lilles tulkojumā un “Netveramību” un “Mesmera apli” Juhani Salokannela veikumā.

Pasaule mainījās. Padomju Savienība sabruka, un Igaunija kļuva neatkarīga.

1992. un 1993. gadā Jāns Kross pusotru gadu bija deputāts, taču darītājam politikas ikdiena šķita trula, un Jāna darbi radās pie rakstāmgalda. Pēc “Mesmera aplā” Kross sāka rakstīt romānu, kas kļuva par viņa vēlinā perioda kulmināciju. Tas bija “Lidojums uz vietas”. Romāns aprakstīja talantīga jauna cilvēka palikšanu pēckara Igaunijā un iekšējā trimdā. Domājams, Kross pirmo reizi pauda rūgtumu par to, ka Rietumu valstis pameta Igauniju un citas Baltijas valstis aiz dzelzs priekšvara. Grāmatā nelieši ir ne tikai Staļins un Hitlers, bet arī Čērčils un Rūzvelts.

Zvaigžņu stāvoklis bija man labvēlīgs, un es varēju tulkot šo daudzslāņaino grāmatu.

Pēc tam sastādīju Krosa autobiogrāfisko noveļu krājumu “Aleluja”, kas iznāca 2001. gadā un papildināja Juhani Salokannela pirms desmit gadiem tulkoto krājumu “Diena, kad atveras acis”.

Beidzot pienāca lielais brīdis, kad izdevniecība WSOY bija gatava publicēt Krosa apjomīgo tetraloģiju “Stūrgalvības hronika”. Somu valodā bija iznākuši gandrīz visi pārējie Krosa prozas darbi. Vairākus gadus Kross bija bijis Nobela prēmijas nominants, un varbūt sava nozīme bija arī tam, ka izdevējs vēlējās darbu izdot vēl rakstnieka dzīves laikā. Tā nu grāmatai vajadzēja būt gatavai drīz. Es gan tagad biju kļuvis par WSOY Krosa tulkotāju, tomēr izdevniecība šaubījās, vai es viens ar šo sarežģīto darbu spēšu tikt galā tik ātri, cik viņiem vajadzīgs. Tad es ierosināju sadalīt tekstu: mana kolēģe Kaisu Lahikainena, ar kuru bijām sadarbojušies jau agrāk, tulkotu pirmās divas, bet es – pēdējās divas daļas. Tā arī vienojāmies, un darbs varēja sākties.

Tetraloģijas oriģinālais nosaukums, kur ir norāde uz trim mēriem, gan pēc manām, gan izdevēja domām bija mazliet problemātisks. Mēris apzīmēja gan Tallinu vārdzinājušās mēra epidēmijas, gan arī lielvalstis, kas bija karojušas par Livoniju. Šāds nosaukums bija filmai, kuras scenāriju Kross radīja vispirms, un patiesībā tas attiecās tikai uz romāna trešo daļu. Romāna daļas iznāca desmit gadu periodā, un Kross saprotamu iemeslu dēļ nevarēja katru saukt citādi. Centos izdomāt, kas būtu visu darbu apvienojoša īpašība, un atradās spītība, ietiepība – stūrgalvība, kuras bija atliku likām gan galvenajā varonī, gan arī viņa dzimtajā pilsētā Tallinā un tās iedzīvotājos; grāmata bija arī cieņas apliecinājums viņiem. Savukārt attaisnojumu vārdam “hronika”, protams, piešķīra Rusova rakstu darbs, turklāt hronoloģiskam romānam tāds pietāv.

Kad “Stūrgalvības hronika” jau 2003. gadā pēc pusotru gadu ilgas tulkošanas vaiga sviedros beidzot bija gatava, tā tika uzņemta ārkārtīgi silti un izpelnījās daudz ievēribas. Zinu, ka Jānu tas ļoti iepriecināja – viņš to uzskatīja par savu galveno darbu, pats piedalījās grāmatas atvēršanas svinībās un varēja pārliecināties, ka viņa daiļradi Somijā novērtē arvien vairāk un vairāk. Starp citu: pēc manām domām ir skandalozi, ka “Stūrgalvības hronika” nav tulkota zviedriski. Ne tikai tāpēc, ka tas taču ir mums visiem kopīgās Vidusjūras krastā iznācis izcils darbs un turklāt apraksta arī Livonijas zviedru laikus, bet arī tāpēc, ka, iespējams, šāda tulkojuma iznākšana savulaik būtu varējusi veicināt Nobela prēmijas piešķiršanu...

2000. gadā, rakstot savu pēdējo romānu “Tahtamā”, Jāns bija dabūjis vieglu insultu, kas sākumā vispār netika ievērots, jo viņš – paradoksāli gan – tobrīd atradās slimnīcā, kur viņam tika veikti izmeklējumi. Citiem vārdiem, tuvumā nebija pazīstamu cilvēku, kas būtu pamanījuši, ka mainījies viņa izturēšanās vai

runas veids. Tikai Ellena, runādama ar viņu pa telefonu, saprata, ka kaut kas nav kārtībā, un traucās palīgā. Ar Ellenas vadībā veikta stingra atmiņas treniņa palīdzību Jāns no šīs nelaimes atlaba (viņi abi kopā izņēma cauri visu igauņu liriku), spēja pabeigt romānu un uzrakstīt vēl – jā, ko... “Tahtamā” ir Krosa vienīgais garākais teksts, kura darbība notiek Igaunijas jaunās neatkarības laikā un kurš attēlo aprašanu ar tā saukto kovboju kapitālismu.

Jāns vēl sarakstīja stāstus, kas 2004. gadā tika publicēti žurnālā *Looming* (somu tulkojumā tie iznāca 2013. gadā krājumā “Nejaušību summa”). Un tad nācās pieņemt lielu lēmumu, vai viņš sāks rakstīt vēl vienu romānu – temats būtu bijis kāda Hīumā dzīvojuša precēta pāra, komunistu un mācītāja meitas, stāsts no padomju laikiem, vai arī ķersies pie memuāriem. Rakstīt memuārus Jānam bija lūgts jau kur tas laiks, bet viņš bija spurojies pretī, baidīdamies, ka tā nerealizēs labas literārās tēmas.

Beigās viņš tomēr piekāpās un sāka rakstīt atmiņas, un pēc pāris gadiem lasītāju priekšā atkal bija īsti krosisks ķieģelis – “Dārgie līdzgaitnieki”, pirmā daļa. Somu tulkojums iznāca 2005. gadā, un brauciens uz prezentāciju bija Jāna atvadu vizīte Somijā. Savukārt 2008. gadā, mazliet vairāk nekā divus mēnešus pēc Jāna nāves, igauņi varēja turēt rokā otru, gandrīz tikpat biezu daļu. Somu valodā tā iznāca 2010. gadā.

Jānam riebās tehnika. Rakstāmmašīnu viņš gan klabināja, bet noteikti tikpat daudz bija rakstījis ar roku. Datoru viņš vairs nebija ar mieru lietot, tāpēc pārrakstīšana bija Ellenas uzdevums. Taču memuāru otro daļu vairs nespēja pārrakstīt arī Ellena. Šis uzdevums kaut kā gluži pats no sevis tika man, jo, iztulkojis pirmo daļu somiski, es jau biju iekšā šajā lietā. Tā nu varu lielities, ka memuāru otro daļu esmu pārrakstījis divreiz, turklāt pirmajā reizē – igauņu lasītājiem, no manuskripta Jāna skaidrajā rokrakstā, kas tāds palika līdz pašām beigām. Līdz pienāca brīdis, kad Jāna spalva apstājās un teksts uz priekšu vairs nevirzījās. Tika meklēti dažādi veidi, kā Jānam palīdzēt, beigās Ellena lūdza, lai es mēģinu kaut ko pierakstīt pēc Jāna diktāta, bet no tā nekas nesanāca – tikai liela, bezpalīdzīga klusēšana. Protams, bija ārkārtīgi skumji vērot, kā tas uz Jānu iedarbojas, Jāns juta, ka viņam zūd iemesls dzīvot. Viņa devīze būtu varējusi skanēt: rakstu, tā tad esmu.

Atceros, kā reiz, jau tuvu beigām, ieradies pie Krosiem, stāvēju priekšnamā. Jāns iznāca darbistabas durvīs un gribēja kāpt lejā, tumšajā dzīvojamajā istabā, starp tām bija daži pakāpieni. Viņš no augšējā kļiedza, patiešām kļiedza: “Vai man kāds dos gaismu!” Es tur neko nevarēju padarīt, ka atminējos Gētem piedēvētos pēdējos vārdus: “*Mehr licht!*” Un otra asociācija bija vizuāla: Munka glezna “Kliedziens”.

Viens no skaistākajiem un iespaidīgākajiem Krosa teksta gabaliem, ko man nācies tulkot, ir “Stūrgalvības hronikas” pēdējā nodaļa, tā, kur Rusova pirmā īstā mīlestība Epa apciemo jau runāt nespējīgo Baltazaru, viņam guļot uz nāves gultas. Kad nesen gadījās šo vietu atkal pāršķirstīt, atcerējos, kā es pats nonācu pie Jāna gultas slimnīcā, uz kurieni viņa meita Mārja mani paņēma līdz pirms 2007. gada Ziemsvētkiem. Uz manu jautājumu, vai viņš mani pazīst, Jāns atbildēja ar klusu “jā”. Un, barodams viņu ar karotīti, es jutu, ka tas ir pēdējais cieņas un mīlestības apliecinājums manas dzīves svarīgākajam autoram.

Tātad – mans Kross. Ticu, ka šis nav pats parastākais autora un viņa ārzemju tulkotāja stāsts. Mūsu attiecības gan sākās uz praktiskiem pamatiem, taču attīstījās arī par autora un tulkotāja attiecībām, jo man bija pietiekami liela interese, ar laiku arvien pietiekamākas dotības un prasmes un tolaik arī pietiekams sīkstums, kā arī Jāna akcepts un atbalsts. Cik daudz tas reizēm varēja svārstīties, to es nezinu, taču izrādījās viņš šādas svārstības nekad netika.

Jāna Krosa stāstā “Aleluja” vēstīts, kā Otrā pasaules kara beigās bojā ejošajā Berlīnē vācu arhivārs doktors Ulrihs savam draugam, Hendeļa mūzikas mīļotājam zviedru diplomātam uzdāvina autotauri, kuras signāls ir kora “Aleluja” sākumtaktis. Dzerdami šampanieti un skandinādami Hendeļa signālu, viņi ar mašīnu braukā pa pilsētas drupām. Berlīnes iekarotāji krievi arhivāru sagūsta un nogādā Maskavā. Kad vēlāk arhivārs no Maskavas cietuma skaudrā salā tiek sūtīts uz lēģeri un transporta mašīna, kurā viņš pilnīgā tumsā sēž, apstājas krustojumā, viņš dzird, kā garāmbraucoša auto taure nospēlē viņa “Aleluja”...

Dienu pēc 2007. gada Ziemsvētkiem pienāca ziņa par Jāna nāvi, un nākamajā rītā man piezvanīja Eva Lille. Eva iekļiedza man ausī: “Aleluja!”

Es biju apstulbis.

“Nu taču Hendeļa “Aleluja”, tai jāskan Jāna bērēs!”

Kā gan citādi.

Kad Jāna Krosa zārku pēc ceremonijas pa centrālo eju nesa ārā no Kārļa baznīcas, no ērģeļu luktas Tenu Kaljustes vadītā kora un orķestra priekšnesumā atskanēja Hendeļa “Mesijas” kora “Aleluja” majestātiskās skaņas.

No somu valodas tulkojusi Maima Grīnberga

Jāna Krosa tulkotājs par Jānu Krosu

“Cālis grib vistu mācīt.” Esejas autors Jouko
Vanhanens un Jāns Kross 2005. gadā Helsinkos.
Foto: *Vallo Kruuser*